

տոսի : Ար մարդկային իմն գիւտս հա-
մարիցի զկրօնս , հասպա ելցէ նա և ա-
սիցէ . Սարթ էր և ինձ զսոյն հնարել
վարդապետութիւն , փոխել զքնութիւն
մարդոյն , և ստեղծել զհաւատս , զհոյս
և զվեր :

ՏԸ ԼՂ ՄԲՆԵ

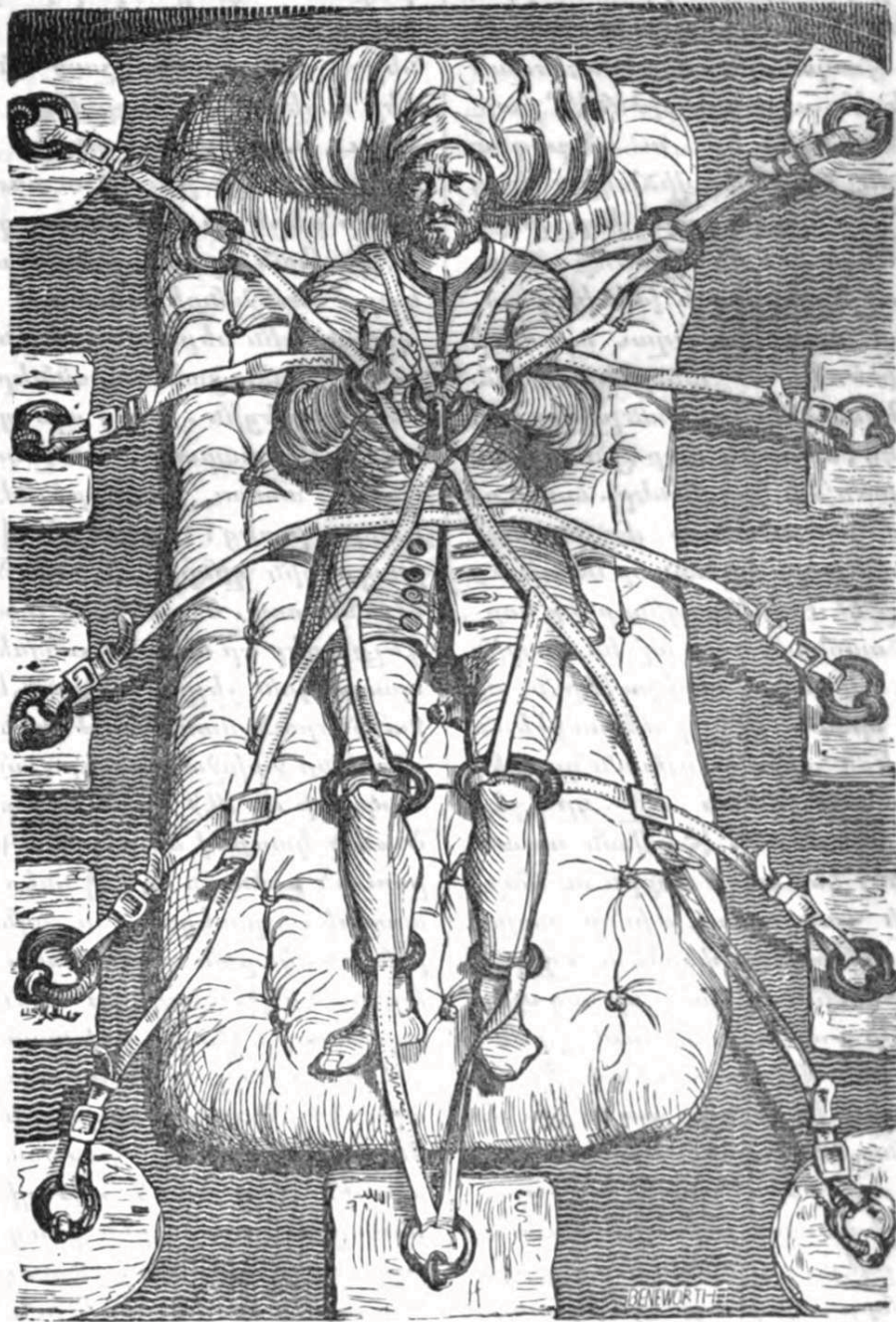
ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

Տամիան՝ Լուդովիկոս ժեյին դառնանք :

Ինչեալ դարուն կէսերը՝ Վաղղիոյ
մէջ հասարակաց մոաց խռովութիւն
ու այլալուծիւն մը կար , որ երթալով
օր օրուան վրայ կը զայրանար : Յանսե-
նեանք ու Սոլինեանք անհատնումովէ-
ճերով իրարու հետ կը հակառակէին .
խորհրդարաններն ու կղերը կրօնական
ու քաղաքական կարգերու վրայօք յայտ-
նի թշնամութեան հետ էին իրարու
մէջ . կառավարութիւնը իշխանութիւն
յուզուցած էր երկու կողմնակցութիւն-
ներուն վրայ ալ , և անոնց գծաութիւն-
ները աւելի բորբոքելու առիթ եղած
էր . տէրութեան եկամուտները նուա-
զած ու գէշ վիճակի մէջ էին . սակերը
սաստիկ ծանրացած էին ժողովրդեան
վրայ , և Բնգղիոյ դէմ պատերազմն ալ
ձախողութիւններով առաջ կ'երթար :
Բնակով ժողովրդեան մէջ ընդհանուր
մեծ տագնապութիւն մը կար տէրու-
թեան դէմ , ու ու իցէ բանի չհանե-
լով՝ սաստիկ կը գրգռուէին , որովհետեւ
այսպիսի խեղճ՝ վիճակի մը մէջ շատ
դժուարին էր որ կարենար պետութիւ-
նը ճարտար կերպով մը դառնացեալ
սրտերու բարկութիւնը ինջեցնել . ա-
մենայն տեսակ բնաւորութիւն ունե-
ցող մարդիկ յանդգնական արհամար-
հութեամբ մը լեցուած էին , երիտա-
սարգներուն երեւակայութիւնը տաք-
ցած էր , միտլ բանիւ՝ ամենքը անհան-
գիստ էին . և ոչ միայն պաշտօնէից ,
այլ մինչև թագաւորին վրայ գանգատ-
նին կը բարձրացնէին :

Բայսպիսի դրքի մը մէջ եղած ատեն
Վաղղիա , 1757 տարւոյն յունուարի
5^{էն} 1 ուղովիկոս ժե Վաղղիոյ թագա-
ւորը իրիկուան վեցին միջոցները կ'եր-
թար կառք մտնելու Վերսայլէն՝ Վրիա-
նոն դառնալու համար . մէյ մ' ալ յան-
կարծակի մարդ մը արքունի պահա-
պաններուն ու զուիցերացւոց բազմու-
թիւնը ճղքելով՝ առաջ անցաւ , և Բյ-
էն դքսին ու թագաւորին անդրանիկ
որդւոյն հետ զարնուելով՝ հասաւ թա-
գաւորին , ու անոր աջ կողմը դանա-
կով մը հարուած տուաւ : Ըղովի-
կոս մէկէն այլալուծ պուռաց . « Զեռ-
քով սաստիկ հարուած մը տուաւ մէկը
ինձի » . ետքը ձեռքը մարմնոյն վրայ
տանելով , ու հանելու ատեն տեսնելով
որ արիւնով զանգուեր է՝ « Ա իրաւո-
րուեր եմ » ըսաւ : Եւ միջոցին դար-
ձաւ ետեւը մէյ մը նայեցաւ , ու մարդ
մը տեսնելով , որ անշարժ կեցեր էր՝
զլիարկը գլուխը , « Բսիկայ է զիս զար-
նողը , կանչեց . բռնեցէք զինքը , բայց
ամենևին փնաս մը մի ընէք իրեն » :
Վանակը բարեբաղդաբար մտն անդին
անցած չէր . անոր համար թէպէտ բո-
լոր Վերսայլ սկզբան սաստիկ տխրեցաւ ,
բայց լսելով որ թագաւորին կեանքը
վտանգի մէջ չէր՝ ամենքը հանգարտե-
ցան . և իրաւցընէ հարուածը հետեանք
մը չունեցաւ :

Բայս մարդասպանը , որ մէկէն բռն-
նուեցաւ , կը կոչուէր Ռոսկերդ Փրան-
կիսկոս Տամիան . ծնած էր 1715 տա-
րւոյն Բա քաղաքին թեմին մէջ , ու
ստորին աստիճանէ էր : Պղտիկուցմէ
'ի վեր մոլեկան յօժարամտութիւններ
կը ցուցնէր , որով Սաբանայ Ռոսկերդ
անունն առած էր . ծառայութեամբ
անցուց իր կենաց մէկ մասը , ու այն
միջոցին գողութիւններ և ուրիշ պա-
խարակելի գործողութիւններ ալ կ'ը-
նէր : Շատ տուններէ վանտուեցաւ իր
զինովութեանը , անհաւատարմութեա-
նը , յանդուգն ու կռուարար կերպին
համար . և վերջապէս պարապօրդ ա-
ռանց գործողութեան մը կ'անցնէր ի-
րեն կեանքը , իր վերջի տէրէն գողցած

Տաւիաւն՝ Լոռոյովիկոս Ժեիւն դաշաձաւնը :

ստակովը ապրելով, Բնական կու գայ մարդուս մտածելը, տեսնալով իր արքայասպանութիւնը, թէ այսպիսի մարդ մը գործիք մը միայն եղած ըլլայ ուրիշին չարութեանը: Իր քննութեանը առաջին վայրկեաններուն այնպիսի խօսքեր բերնէն հանեց, որ կասկածել տուաւ թէ գործակիցներ ու ընկերներ ունէր իրեն այս չարութեանը. բայց վերջէն յայտնի իմացուեցաւ որ ինքը

մինակ մտածած էր այս մարդասպանութիւնը, ինչպէս որ մինակ ալ ՚ի գործ դնել կ'ուզէր: Եւ ոչ իսկ որոշակի իմացուեցաւ թէ արդեօք քաղաքագիտական՝ չէ նէ կրօնական պատճառներով զրգուած էր, և թէ որ կողմնակցութեան կ'ուզէր ծառայութիւն ընել կամ անոր վրէժը ինդրել թագաւորէն. մանաւանդ թէ աւելի այնպէս մը երևցաւ իր տուած պատասխաններէն ու

առ ի ռոգովիկոս գրած մէկ նամակէն ,
 թէ ամենեւին կողմնակցութեան մը
 մարդ չէր , հապա ամէն կողմանէ եղած
 գանգատներէն ու շփոթութենէն՝ բար-
 կութիւնը բռնկէր էր , ու անդադար
 ժողովրդեան տխրալի վիճակին վրայ
 մտածելով՝ չէր կրցած զսպել ինքըզինքը
 որոշիչ գործողութեան մը ձեռք չգար-
 նելու : Որով կը տեսնուի թէ իր բնա-
 ւորութիւնը պատճառ եղաւ այսպիսի
 յանգգնութեան ու անօրէնութեան
 մը . բնութեամբ սաստիկ մեղամաղձոտ
 էր , չարասէր , սաստիկ տաք յանդուգն ,
 անանկ որ խենթի կը նմանէր . տպաւո-
 րութիւն մը որ ունենար մտքին մէջ՝
 այնչափ անոր խորը կը մտնար մտածու-
 թեամբ , որ կէս մը ինքըզինքը կը կոր-
 սընցընէր . ասոնցմէ զատ ալ՝ իր ստորին
 ու անարգ վիճակը ատելութիւն մը
 տնկէր էր սրտին մէջ ընկերութեան
 դէմ : Երբեմն արիւնը գլխուն զարնե-
 լով՝ խելացնորութեան մէջ կը ձգէր
 զինքը . և այն ատեն Տամիան առատ
 արիւն առնել կու տար՝ մտքին ու մար-
 մնոյն առջի հանգարտութիւնը տալու
 համար : Սպանութիւն փորձելուն վերջ-
 ընթեր իրիկունն ալ խել մը աղաչե-
 ր բժշկի մը , որ արիւն առնէ իրմէ .
 և քննութեան միջոցը համալմամբ կը
 հաստատէր որ եթէ նոյն ատեն քիչ մը
 արիւն առնուած ըլլար , արքայասպա-
 նութիւնը չէր ընէր : Երբեք ալ յայտ-
 նեց որ իր գիտաւորութիւնը թագաւո-
 րը սպաննել չէր . այլ միայն կ'ուզէր վի-
 րաւորել զինքը , որպէս զի այս խրատէն
 արթննալով՝ ամէն բան տեղն 'ի տեղը
 քննէ իմանայ , և իր տէրութեանը մէջ
 խաղաղութիւնն ու անգործութիւնը
 նորէն գնէ : Հաւանական կ'երևայ որ
 շատոնցունէ 'ի վեր կը տանջէր զինքը
 արքայասպանութեան մտածութիւնը ,
 և թէ միանգամայն անոր հետ քիչ մը
 խառնուած էր այս գործով անուն ձգե-
 լու փափաքն ալ : 1756ին Ֆիանտրա ե-
 ղած ատենը նոյեմբեր ամսուն մէջ կ'ը-
 սէր . “ Ինչ որ ես Վաղղիա գառնամ ,
 հոն պիտի մեռնիմ , ու նոյնպէս երկրիս
 մեծագոյն մարդն ալ պիտի մեռնի , և

դուք տեսնաք պիտոր որ իմ վրաս պիտի
 խօսուի ” : Ստաց այսպիսի տագնապ-
 ներու մէջ ըլլալով՝ շատ անգամ փոր-
 ձեր ուզեց ընել ինքըզինքը թունաւո-
 րելու , և ոմանք լսեցին իր բերնէն որ
 կը ցաւէր թէ ինչ թշուառութիւններ
 պիտի բերէ իր ընտանեաց գլուխը :

Տամիան իր բռնութիւնն անմիջապէս
 ետքը՝ տանջանքի տրուեցաւ կնքապահ՝
 պաշտօնէին ներկայութեան առջև , ու
 կրակ դարձուցած ագգաններով սրունք-
 ները սխմեցին . բայց այս ցաւին ուժը
 քանի մը տարտամ տեղեկութիւններ
 հանել տուաւ իրեն բերնէն , զորոնք
 ետքը ժխտեց : Սերսայէն Ռարիզ փո-
 խադրեցին զինքը՝ մեծամեծ զգուշու-
 թիւններով . և ամենուն մասնաւոր ար-
 գելք եղեր էր որ իրեն անցնելուն ատեն
 պատուհան չելէն : Որովհետեւ տան-
 ջանքներուն սաստկութենէն Տամիանի
 մարմինը ջախջախած էր , անոր համար
 անկողնի մը մէջ դրին ու չորս ձիով լը-
 ծուած կառքով մը բերին : Գոնիէրթըրի
 ըսուած բանտին մէջ Սոնկոմմէրիի աշ-
 տարակը գրուեցաւ , ու այն խուցը ի-
 րեն բնակարան տուին , որուն մէջ փա-
 կուած էր Ռալֆայէաք՝ Հենրիկոս Դին
 սպաննողը : Բայց վախնալով որ չըլլայ
 թէ ինքըզինքը ուզենայ սպաննել բան-
 տին մէջ , կաշիներ անցուցին բոլոր մար-
 մնոյն վրայ , որոնք հաստատուած էին
 պատին վրայ եղած շղթայի օղերուն .
 անկողիններ ալ դրին խուցին մէջ , և
 չորս գաղղիացի պահապան զինուոր գի-
 շեր ցորեկ պահպանութիւն կ'ընէին ա-
 նոր անկողին չորս կողմը , ուր Տամիան
 իր վերքերուն պատճառաւ երկու ամի-
 սէն աւելի կեցաւ . մեր պատկերը ա-
 հաւաստի Տամիանի այս վիճակը կը ներ-
 կայացընէ : Թագաւորին բժիշկը օրը
 իրեք անգամ կու գար հիւանդը տես-
 նելու համար , և պաշտօնակալ մը ու
 վիրաբոյժ մը մտադրութեամբ կը քն-
 նէին իր ուտելիքը՝ տեսնելու համար
 թէ արդեօք թոյն կայ մէջը : Սերջա-
 պէս մարտի 26ին Տամիան խորհրդա-

րանին ատենին առջև ելաւ, որն որ զինքը դատելու համար ժողովուրդ էր : Ազգեր էին Վաղղիացիք այս դատաստանը մեծ հանդէսով ընել : Հինգ բուն իշխանազուն անձինք, ու քսանուերկու հոգի Վաղղիոյ իշխանաւորներէն (Pair de France) խորհրդարանին անդամներուն վրայ աւելցեր էին : Յանցաւորը շատ անխուով ցուցուց զինքը ու հանդարտ . իրեն դէմ ալ այն վճիռը տրուեցաւ, զորն որ Սալվալեապի տուեր էին, տանջանքին ամենայն մանրամասն սաստիկութիւններն կարագրելով : Բայտ սովորութեան՝ Տամիան այս վճիռը կարգացուելու ատեն ծունկ չոգեր էր . երբ որ լմննալէն ետքը ոտքի վրայ ելաւ, «Վեշ օր մը պիտի ըլլայ, ըսաւ, անիկայ» :

Սարսափ ու դող մը կրու գայ մարդուս՝ երբոր մտածէ թէ ինչ անպատմելի ցաւեր քաշած պիտի ըլլայ այս յանցաւորը : Եւ մը վեճեր ըլլալէն ետքը թէ ինչ տեսակ տանջանք տան իրեն, այնպիսի կերպ մը ընտրեցին՝ որ աւելի քիչ վտանգ ունենայ մահուան : Տամիան սաստիկ կը պոռար . ու ետքը գինի ուզեց՝ ըսելով թէ «Հոս ուժ պէտք է» : Սակայն տանջանքները շարունակեցին, մինչև այն աստիճան հասաւ խեղճը, որ բժիշկները ըսին թէ ալ մեռնելու աստիճան կը հասնի : Բայն ատեն երկու Սորպոնի վարդապետներ, մէկը մոլինեան, մէկալը յանսենեան, առին բերին զինքը մայր եկեղեցւոյն դուռը՝ կէս մերկ, ձեռքը ջահ մը ու վիզը չուան, որ իր ըրած յանցանքին Բստուծմէ ու թագաւորէն թողութիւն խնդրէ . ետքը Լրէյլ ըսուած հրապարակը տարին : Երբոր մահուան տեղը հասաւ, մերկացուցին զինքը . նայեցաւ մէյ մը Տամիան ուշադրութեամբ բոլոր իր անդամներուն վրայ . և ետքը անվրդով աչք մը դարձուց ժողովրդեան անհատնում բազմութեանը վրայ, որն որ բոլոր հրապարակն ու պատուհան

ները լեցուեր ու ինչուան տանիքները ելեր էր : Վահիճները նախ ծծումբի կրակարանի մը մէջ Տամիանի աջ ձեռքը այրեցին, որն որ սպանութեան դանակը բռնած էր : Բայ տանջանքին անգամ մը աղաղակեց Տամիան . ետքը հանդարտութեամբ ու լուութեամբ կը նայէր իր ձեռքին այրելուն : Բայց երբ որ սրունքները, աղդրերն ու թւերը տաք տաք աքցաններով սխմեցին, խղճալի ձայներով կը պոռար . նմանապէս երբոր հալած պղինձ, եռացած եղ, մեղրամամ ու ծծումբ կը թափէին իր բացուած վերքերուն վրայ : Տամիանի մարմինը երկայն ատեն այս սարսափելի ցաւերուն դէմ կռուեցաւ : Զորս ուժով ձիեր, որ մահապարտին մարմինը չորս կտոր պիտի ընէին, կէս ժամու չափ աւելն ուժերնին թափեցին, բայց չկրցան Տամիանի անդամները իրարմէ պատուելայն առեն հրաման տրուեցաւ որ գլխաւոր մկանունքները կտրեն : Սարմնոյն կոճղը դեռ ողջ էր, երբոր իրեն անդամներն ու կտորները գետնէն ժողովելով՝ իրեն հետ միատեղ խարոյկին մէջ ձգեցին, որն որ հոն մահուան տեղոյն քովը պատրաստուեր էր :

Բայ ահաւոր պատիժը մեծ անարգանք կ'ընէ այն դարուն, որուն մէջ որ կատարուեցաւ . ևս առաւել Տամիանի անմեղ ընտանեաց վրայ ելած անգութ հրամաններուն համար . այս ընտանիքը աքսորուեցաւ Վաղղիայէն, և մահուան սպառնալիք դրուեցաւ վրանին՝ թէ որ անոնցմէ մէկը այս հրամանին դէմ ընէ . իր եղբայրներն ու քոյրերը բռնադատուեցան Տամիան անունը թողու, և այն տունը՝ ուր յանցաւորը ծներ էր՝ հիմնադրատակ կործանեցաւ : Բայց ուրիշ օտար մարդիկ ալ թեթեւ ու տարտամ կասկածներու, ամբաստանութիւններու համար՝ զոհ եղան այսպիսի նախանձայոյց մոլեգնութեան մը . և սակայն իրական գործակցութիւն մը չէին կրցած տեսնել անոնց վրայ Տամիանի հետ : Տամիանի յանցանքը, կը կրկնենք հոս, զայրագին խենթի մը գործք էր, որն որ միայն իր չարութենէն ու կա-

1 Բայ կերպ տանջանքը գաղղիարէն կ'ըսուի Question des brodequins.

տաղու թենէն առաջ եկած էր . 'ի վե-
րայ այսր ամենայնի այլ և այլ կողմնա-
կցութիւնները առիթ առին այս դի-
պուածէս իրարու վրայ ամբաստանու-

թիւններ ընելու , ու մէկզմէկ դործա-
կից ու գրգռիչ ցուցընելու Տամիանի :
Ըսանկ կը հանդիպի քաղաքական կիր-
քերու գրգռութեանը ժամանակ :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Գ Ե Թ Ս Ե Մ Ա Ն Ի

Կեղեալ հոգւոյս ապաւինի վայր անբոյթ ,
Ղաթսեմանէ , իցէ՞ այլուր քան ըզբոյդ .
Ըստուածային ով դու կայան հաճոյից ,
Ընդ հանգիցէ մարդ ի յուզմանց եւ ի կրից .
Ըզբո կամիմ եւ ես այսօր զանդոյր հեշտ ,
Հոգոց կենաց տըւեալ գէթ վայր մի հրաժեշտ :

Սիրտ , թէ կամիս ի լռութեան յապահով
Բանալ զոգւոյդ անձուկ եւ տալ տապոյդ հով ,
Կամ ի մեղաց զերծ խընդրես քեզ կայս օտար ,
Ի նա զհոգիդ ի թեւս եգեալ մրտաց՝ տար .
Սիրայնութիւն՝ կենաց ընկեր անվըկանդ ,
Ըստուածորդւոյն իսկ ետ յաճախ համբոյր անդ :

Վանիցս Յիսուս թափել ըզխոնջն անձանձիր ,
Կամ ըզմոլար խոկալ գառինս ցան եւ ցիր ,
Եւ կամ ըզխիստ յիշել ըզխաչ կենսազէն ,
Յոր սիրավար գիմեաց առ հայր լինել զէն ,
Իբրեւ ըզմարդ ի խորհըրդոց ծուփ յալիս
Լըռիկ մէնիկ անդ իւր արար ճեմելիս :

Եւ մերձ ընդ մերձ ընդ ծառոյ զով ըստուերաւ
Երթայր նըստիլ , եւ պարն ընտրեալ շուրջ զիւրեաւ՝
Խորատուց բանիցըն սուրբ շըրթանց մեղըմանու
Յակճիւս կային ճըմլեալ սըրտիւ եգեալ ուշ :
Կամ էր զի բարձ գործեալ ծընդաց ըզլայն քար ,
Սասըն մարդկան առ հայր լինէր աղօթկեար :

Ո՛հ վայր սիրոյ , զոր սիրեաց սէրն Ըստուծոյ ,
Սիրեմ եւ ես առնուլ դադար ի ծոց քոյ .
Սեղմեա զհոգիս լըկեալն հողմով հիւսիւսի ,
Ի սիւքդ անոյշ խառնեալ ի շունչն Յիսուսի .
Լըռեացէն ինձ կենցաղոյս բարբաջանք ,
Օ՛ականջս իմ տաց սիրոյդ եւեթ յարձագանգ :

Ում ոչ զըտաւ բարձ՝ ուր զընէր ըզգըլուիս ,
Եւ վայր աղատ ի մտխանաց հըւելոյ թուիս ,